

“Kognitif nörobilim, felsefe ve ilmi'n-nefs

Dr. Lütfü Hanoğlu

1962'de Manisa'da doğdu. 1985'te Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. Mecburi hizmetini 1985-88 yılları arasında pratisyen hekim olarak Mardin'in Silopi ilçesi'nde yaptı. 1988-92 arasında Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde Nöroloji İhtisası yaptı. 1993-2000 yılları arasında Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi 3. Nöroloji Kliniği'nde başasistan olarak çalıştı. 1996'da Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi Nöropsikoloji Laboratuvarı ve Davranış Nörolojisi Konsültasyon Polikliniği'ni kurdu ve yönetti. 2000 yılından itibaren sektörde çalışmaya başladı. 1997'den bu yana Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Epilepsi Cerrahisi grubunun nöropsikoloji konsültanı, 2004'ten bu yana da Anadolu Sağlık Merkezi davranış nöroloji konsültan hekimisi olarak çalışmaktadır.

Bizi hayvandan ayırdığını düşündüğümüz ve bizi biz yapan asıl gerçeklik olarak gururla sahip çıktığımız akıl, zeka, bilinç ya da ruh olarak isimlendirdiğimiz şey nedir?

Nerededir? İnsan beyni ile ilişkisi nedir? Bu sorular sadece bilimin alanı içerisinde değildir ve zaman içinde dinin, felsefenin, bilimin içinde tartışılmıştır ve tartışılmaya devam etmektedir.

Günümüzde bu kadim soruların gizemini çözmeye en yakın adayın bilim olduğu söylenebilir. Kognitif nörobilim (cognitive neuroscience), son 20-30 yıl

içerisinde multidisipliner bir yapı halinde gelişen, zihin/beyin sorununun araştırıldığı/tartışıldığı ana bilimsel platform haline gelmiştir. Bu multidisipliner yapı, nöroloji, psikiyatri, psikoloji gibi doğrudan insan davranışı ile ilişkili disiplinler başta olmak üzere, bilgisayar bilimlerinden zihin felsefesine, yapay zeka ile uğraşanlardan moleküler biyolojiye hatta metafizik ve teolojiye uzanan çok geniş bir yelpazeye yayılan disiplinlerden katılımları bünyesinde toplamaktadır. Bu yapılanma, rasgele oluşmuş bir durum değildir, aslında bizatihi sorunun doğası bunu gerektirmektedir. Belki bir süre bu soru ile uğraşan izole “deneysel” bilimlerin bunu

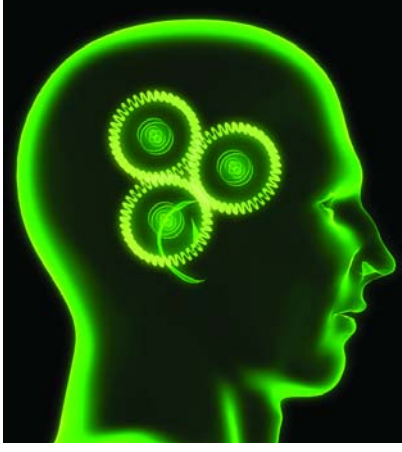
unuttuğunu, kendilerine fazla güvendiğini söyleyebiliriz.

Çağlar boyunca zihin/beyin hakkındaki düşünceleri yönlendiren iki ana yaklaşım ayırt edilebilir. Bir yandan, daha Milattan 3500 yıl öncesinde kafa yaralanmaları sonucunda ortaya çıkan sağ yan felci ve konuşma bozukluğu (hemipleji+afazi) tablolarının kafanın sol tarafının yaralanmasına bağlı olarak görüldüğünü bildiren bir dizi papirüsün bize gösterdiği gibi, bugünün diliyle soruna “deneysel” yaklaşım mümkün ve gözümüzün önündedir. Bu bakış açısı insanı doğanın bir parçası, onunla aynı özden ve onun kurallarına tabi dünyevi bir varlık olarak görür. Yani in-

san zihni onu taşıyan insan ve bilincinden soyutlanabilecek bir "obje"dir bir yönüyle. Pratik gözlemler ve deney özellikle hekimlere bunun örneklerini sunar. Bu çizgiyi eski dönemde Mısırlılar'dan sonra, Hippocrates, İbn-i Sina, İbn el-Heysem, Galenos gibi hekim/ filozoflarda izliyoruz.

Diğer bakış biçimine göre ise, insan zihni/beyni, gerçek anlamını ancak onu taşıyan ve içten bilen bilinç ile bulabilir. Anlaşılmaya çalışılan, anlama eyleminden ya da anlamdan soyutlanarak anlaşılabilir. Ancak bütünlüğü içerisinde incelenmesi beklentileri karşılayabilecek sonuçlar verebilir. Hatta insan zihni/ruhu, salt dünyevi hayatla ilintili olamaz, o ölümsüzlük ve kutsallığın bir parçasıdır. Bu nedenle, zihnin/bilincin ne olduğu, nasıl çalıştığı, bilginin nasıl işlendiği, aşkın olanla ilişkisinin ontolojik bakımdan ne olduğu soruları çerçevesi içerisinde ele alınmalıdır. Bu yaklaşım biçimi özellikle din ve felsefe tarafından sistematik bir biçimde ele alınmıştır.

Bu iki yaklaşımın bu derece ayrılmış birbirlerinden soyutlanmış bir biçimde var olduklarını düşünmek bir hatadır. Aslında tarih incelenirse bu iki bakıştan en uç nokta savunucularının bile karşıt yaklaşıma ilişkin bir şeyleri zihinlerinde barındırdıkları hemen göze çarpar. Çünkü işin doğası böyledir. Örneğin yukarıda değinilen beynin işlevlerine ilişkin gözlemsel papirüsü yazan Mısırlılar, ruhun kalpte bulunduğu inandırmaktadırlar.

Ruh hakkındaki ilk sistematik incelemeyi neredeyse her zaman olduğu gibi Aristoteles de görüyoruz. Aristoteles'in yazdığı ve kendinden önceki filozofların fikirlerini de içerisinde özetlediği "De Anima" isimli eser felsefede psikolojinin başlangıcını oluşturmaktadır.

Antik çağda yazılan Aristoteles'in, Platon'un ve onların şerhleri de dahil olmak üzere ruh hakkındaki eserlerin daha sonra iki ayrı kanaldan günümüze kadar bilgiyi etkilediğini görüyoruz. Antikitenin ruh hakkında oluşturduğu bilgi birikimi bir yandan erken Hıristiyan felsefesini etkilerken, diğer yandan çok erken bir dönemde itibaren İslam dünyasına ulaşmıştır.

İslam dünyasının antik felsefe ile ilk teması Hicri 2. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bilim ve felsefe geleneği Arapça'ya tercüme edilmiştir. Aristo'dan "De Ani-

ma" (Kitabün'n nefis adı ile) ve Parva naturalia başlığı altındaki psikoloji ile ilgili makalelerin (el-His ve'l-mahsus adı ile) tercüme yapılmıştır. Daha sonra İslam filozoflarının Helenistik kaynaklı psikolojiyi dönüştürerek kendi renklerine boyadığını izleriz. İlmü'n-nefis adı altında İslam felsefe geleneği içerisinde bir bilgi disiplini oluşturulmuştur. İlmü'n-nefis, doğasındaki yukarıda tanımlanan ikiliği çok iyi temsil edecek biçimde bilimler sistematigi içerisinde tabiat bilimleri (Fizik) ile ilahi bilimler (Metafizik) arasında bir geçiş bilimi olarak tanımlanmıştır. Kindi; Fi'l-kavl fi'n-nefis isimli eserinde İlmü'n-nefis'in konusu hakkında (ruh sözcüğünün bugün sebep olduğu metafizik çağrışımları bir kenara bırakırsak) nerede ise bugün de itiraz edilmeyecek şu dört ana başlığı vermektedir:

- 1- *Ruhun mahiyeti*
- 2- *Ruhun meleke ve fonksiyonları*
- 3- *Ruhun ölümden sonraki durumu*
- 4- *Ruhu arındırma yolları*

İslam bilgi geleneği içinde, teorik yapısı İbn-i Sina ile kristalize olan bu disiplin, sonrasında değişik İslami bilgi ekollerince değerlendirilmiştir. Bunlar arasında sadece Razi, İbn Rüşd gibi İslam filozofları değil, selefi geleneğin yaklaşımı ile İbn Kayyim el-Cevziyye, tasavvufi yaklaşımı ile Gazali sayılabilir. İlmü'n-nefis kapsamındaki tartışmaların daha sonra Kelam ilmi içerisinde süren bir gelenek halinde 19. yy.'da Müslüman alimlerin batıdan gelen felsefe ve yeni ortaya çıkan "deneysel" nitelikteki psikoloji bilimi ile karşılaşmalarına kadar sürdüğünü görmekteyiz.

Temelleri Antik Yunan düşünürlerinden kaynaklanan ruh bilimi, 12. yüzyıldan itibaren ortaçağ boyunca İslam felsefesinden batıya doğru olan bilgi akışı hareketinden sonra yön değiştirerek bu kez batıdan doğuya doğru dönmüştür. Bu kaynakları aynı olan ve bir süre birbirlerinden ayrı gelişen iki düşünce biçiminin ikinci kez ve bu defa ters yönden etkilerle yeniden bir araya geliş dönemi oldukça ilginç olmalı. Hoca Tahsin, Babanzade Ahmet Naim, İzmirli İsmail Hakkı vb. gibi, temel olarak medrese eğitimi almış, ama batı dillerine ve düşüncesine de vakıf olan bir kısım âlim, batıdan gelen felsefe ve yeni ortaya çıkan psikoloji bilimi ile karşılaşmış, onları tanıma fırsatları olmuş, çevriler yapmışlardır.

Biz bugün bu yeniden karşılaşmayı kendi geleneğimize ait miras ile olan bağımız kopmuş olduğundan, onu nasıl değerlendireceğimizi bilemediğimizden maalesef bir tür istila biçiminde yaşıyoruz. Ancak yukarıda

bahsettiğimiz halen geleneğe hakim olan bu alimlerin, bu karşılaşmayla oluşturdukları birikim ve bakış açıları kitaplarında yer alıyor, yeniden keşfedilmeyi, okunmayı, gün yüzüne çıkarılmayı bekliyorlar.

Batıdaki serüvene göz atacak olursak; antik çağ felsefesinin etkilerinin bir biçimde erken Hıristiyan felsefecilerde ve onun devamı olan skolastik felsefe ile devam ettiğini görmekteyiz. Bu dönemdeki filozofların asil etkilendikleri kaynaklar Aristoteles ve Platon'un yanı sıra onların etkin şarihleri olan Kindi, Farabi, İbn-i Sina ve özellikle İbn Rüşd'tür.

16.yy'da Descartes bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Descartes bir dönüm noktasıdır çünkü, oluşturmuş olduğu ve günümüzde 'Psikofizik Etkileşimselcilik' olarak tanımlanan, beden ve zihni karşılıklı olarak birbirlerini etkileyen ayrı varlıklar olarak kabul eden dualist görüş, bir yandan aklın yine felsefe içerisinde önce Locke ve ardılları olan İngiliz deneycileri tarafından sonra Alman rasyonalistleri tarafından inceleme konusu yapılmasına, yani zihin felsefesine yol açmıştır.

Bu arada batıda ruh bilim açısından felsefenin dışına, bilime doğru bir genişleme hareketi söz konusudur. 17. yy. sonuna doğru Thomas Willis ve 18. yy.'da Malpighi, Pacchioni, Albert von Haller gibi kişilerin çalışmalarıyla insan sinir sistemine ait deneysel bilgileri ileleten "fizyologlar" ismini verebileceğimiz, gelenekte olduğu gibi yine doktorlardan oluşan bir gruba da elverişli bir zihinsel arka plan sağlamıştır.

Batının giderek bilime karşı geliştirdiği aşırı güveninin oluşturduğu bir düşünce biçiminin sonucu olarak, 1879'da W. Wundt tarafından bir bilim olarak psikolojinin kurulması ile insan davranışının beyin ile ilişkisinin araştırılması bakımından yine bir dönüm noktasından geçildiğini görüyoruz. Artık Wundt ile alanın Kindi de tanımlanan ve psikoloji felsefesinin bir alt alanı olarak kaldığı süre içerisinde devam eden tüm alanlarda düşünme geleneği değişiyor, üzerinde çalışılan alan, nerede ise sadece "Ruhun meleke ve fonksiyonları" kısmına pozitivist bir tarzda sınırlandırılmış oluyordu. Diğer yandan da deneysel yöntem zihnin incelenmesine aktarılıyordu. Giderek insan zihninin yani "Ruhun meleke ve fonksiyonları"nın öğrenilmesi için mümkün olduğunca "deneysel" verinin toplanması, ama mümkün olduğunca az teori üretilmesi "bilimsel" tavır olarak belirginleşiyordu. Bu tarzın diğer bir kolu olarak fizyologlar, yani beyni düşüncenin ve davranışların kaynağı olarak araştıran doktorlar, tıbbin içindende 19. yy. sonu ve 20. yy.'ın başından itibaren, nöroloji bilim içerisinde "davranış nöro-

lojisi” disiplininin, psikiyatri içinde “biyolojik psikiyatri” disiplininin oluşmasına giden yolu açmışlardır.

20. yüzyılın üçüncü çeyreğinden sonra, yeni bir biçim alış yaşandı. Teknolojinin uygulamalarından gelen dönüştürücü etki inanılmaz ölçüde idi. Hızla, daha yeni ve daha güçlüleri ortaya çıkan PET, SPECT, EEG, MEG, f-MR gibi klinik tanı ve araştırma cihazları, canlıda beynin giderek mükemmelleşen anatomik ve anatomo-fonksiyonel görüntülenmesi, değişik beyin işleyiş biçimleri ile birlikte araştırılmasına olanak verdi.

Sonuçta, belki de en belirgin özelliklerinden bir tanesi “multidisipliner” olmak olan “Kognitif Nörobilim” 1980’lerin başından itibaren, davranış nörolojisi, deneysel psikoloji, kognitif psikoloji, zihin felsefesi, biyolojik psikiyatri, moleküler biyoloji, vb. çevrelerin katıldığı bir disiplin olarak ortaya çıktı. Bu, bir anlamda yeniden teorik çerçeve ile pratik gözlem ve deney yönteminin bir araya gelişini göstermektedir. Bu dönemle birlikte bir dönem tümüyle bilim dışı ilan edilmiş olan “bilinç”, “irade” gibi kavramlar yeniden incelenme alanına geri çağrıldılar.

Ama bu dönem, zihin/beyin klasik problemi çerçevesinde zihnin ve beyin açıklanması çalışmalarında henüz bir girişi temsil ediyor. Bugün kognitif nörobilimin temel sorunu yukarıda anılan teknolojik yöntemler sayesinde elde edilmiş bulunan büyük miktarda “deneysel bilgi”nin yeterince iyi bir biçimde kavramsallaştırılmaması, gelişmeye elverişli teorik zeminler oluşturulamamasıdır kanımızca.

Son 150 – 200 yıl içerisinde batıda gelişen ruh bilimi, kendini oluşturan Antik, Doğulu ve Batılı kaynaklarından bir kopuş göstermiştir. Bir yandan mekanistik bir indirgemecilikle insan zihnini aynı zamanda deneyi yaşayan sübjeye olma özelliğinden soyutlayarak sadece üzerinde deney gerçekleştirilebilen bir obje olarak ele almış, diğer yandan pozitivist deneysel metodoloji adına kavramlaştırmayı, zihinsel teorileri imha ederek sadece deneysel fenomenleri biriktirmeye çalışarak ilerlemeyi seçmiştir. Bu yolla insan zihni/beyni hakkında empirik anlamda müthiş düzeyde bilgi birikimi oluşturmamızı sağlamıştır. Ama bu bilgileri anlamlandıracak teorik çerçeveyi kuramamıştır. Bunun sonucu da hem bir tür anlamsızlık ve gereksizlik duygusu ile gelen başarısızlık hem de bundan sonra nasıl bir yöneliş olacağını kestirememekten doğan tıkanmışlık olmuştur.

Bugün kognitif nörobiliminin hem sözcüğü muazzam bilgi birikiminin hem de ortaya çıkan sorunlu durumun bir sonucu olarak gelişen multidisipliner

yapısının giderek daha elverişli teorik çerçevelere ulaşılabilmesi için bir zemin oluşturduğu, değişik düşünce ve yaklaşım ufuklarına açıldığı görülmektedir. Bu durum, oluşmuş bulunan bilgi birikimini yeniden gözden geçirme, farklı teorik çerçeveler içerisinde yeniden yorumlama ve önü açılmış, canlı bir anlama/araştırma çabası için gereken ipuçlarının hem batı düşüncesi hem de bizim düşünce geleneğimiz içerisinde yakalanabileceği fırsatları bize sunmaktadır.

Kaynaklar

Kutluer İ. İlmü'n nefis maddesi: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 22. cilt, sf.148 - 151

Aristoteles. De Anima (Ruh üzerine) (Çev. Zeki Özcan) Alfa yay. 2001

Kindi “Felsefe risaleleri” Mahmut Kaya Klasik yay. 2002

Rahman F. Avicenna's Psychology. Oxford University Press 1952.

Kaya M. İslam filozoflarından felsefe metinleri. Klasik yay. 2005

Kuşpınar B. İbn-i Sina da bilgi teorisi. MEB. 2001

Arkan A. İbn Rüşd psikolojisi. İz yay. 2006

İbn Kayyim el-Cvziyye. Kitabur-ruh. İz yayıncılık, İstanbul 2003

Erzurumlu İbrahim Hakkı. Marifetname. Çelik Yayınları – İstanbul

Günaltay Ş. Felsefe-i Ula. İnsan yay. 1994

Türker M. Üç tehafüt bakımından felsefe ve din münasebeti. Türk Tarih Kurumu Basımevi. 1956

İzmirlili İH. Yeni İlm-i kelim Haz. Sabri Hizmetli, Umran yayınlar. Ankara 1981

Kara İ. Bir Felsefe Dili Kurmak: Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi Dergah Yayınları. 2001

Arkan A. Klasik eser (De Anima) okuyucusu ve şairi olarak İbn Rüşd. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi 12 / 2005, s. 1-23

İhsanoğlu E. Büyük cihad'dan Frenk fodulluğuna. İletişim yay. 1996

Lewis B. Müslümanların Avrupalı Keşfi. Ayışığı Kitapları, kitabevi yayınları 2000

Kazancıgil A. Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji. Ufuk Kitapları Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı yay. İstanbul 2000

Karakaş S. Beden – zihin Sorunundan Beyin-Bilinç ilişkisine: Felsefeden pozitif bilimlere. Beyin ve Nöropsikoloji kitabı 1. bölüm Çizgi Tıp Yayınevi, Ankara 2003

Karakaş S.ve ark. Beyin ve Zihin ilişkisinde büyük düşünürler ve kuramlar: Pozitif bilim dalları için doğurgular. Nöropsikiyatri Arşivi 2001;38(1):15 – 23

insan zihni/beyni, gerçek anlamını ancak onu taşıyan ve içten bilen bilinç ile bulabilir. Anlaşılmaya çalışılan, anlama eyleminden ya da anlamdan soyutlanarak anlaşılabilir.

Hanoğlu L. Yolları çatallanan bahçe. Nöroloji ve Psikiyatrinin örtüşen yüzleri kitabı 1. bölüm OkuyanUs yay. 2002

Schultz & Schultz. Modern psikoloji tarihi. Kaknüs yay. İstanbul 2002

Fancher RE. Ruhbilimin öncüleri. İdea yay. İstanbul 1990

Feinberg TE, Farah MJ; The development of modern behavioral neurology and neuropsychology. Behavioral Neurology and Neuropsychology (eds) Feinberg TE, Farah MJ 1997 McGraw-Hill

Benton A. Neuropsychology: past, present and future. Handbook of Neuropsychology vol.1 (eds.) Booher F, Grafman J. 1988 Elsevier Science Publishers

Heilman KM, Valenstein E; Methods and concepts. In Clinical Neuropsychology (eds) Heilman KM, Valenstein E. 1993 Oxford University Press

Kandel ER; The brain and behavior. In Principles of Neural Science (eds) Kandel ER, Schwartz JH, Jessell TM. 2000 McGraw-Hill